

MARIAN J. PTAK
Uniwersytet Wrocławski

Sąd ziemski Księstwa Opolsko-Raciborskiego w świetle przywileju z 1531 roku

W 1521 r. zmarł bezpotomnie ostatni książę raciborski z nieprawej linii czeskich Przemyślidów, Walentyn. Jego sukcesorem w Księstwie Raciborskim, na mocy wcześniejszych układów, został książę opolski i głogówecki z linii górnośląskich Piastów, Jan, któremu w opracowaniach genealogicznych przypisano liczbę porządkową II i przydomek Dobry. Prałaci, panowie, rycerstwo i miasta Księstwa Raciborskiego, czyli stany tego księstwa, 2 lutego 1522 r. złożyły Janowi hołd i przysięgę w Opolu, zapewne na zwołanym w tym celu sejmiku ziemskim. W zamian książę konfirmował wszystkie ich dotychczasowe wymiary świadczeń, prawa, chwalebne zwyczaje, przywileje, darowizny, łaskawe dokumenty i zapisy¹. W ten sposób powstała unia personalna Księstwa Opolskiego i Głogóweckiego z Księstwem Raciborskim. Nie znamy dokładnej daty urodzin Jana, ale przypuszcza się, że urodził się między rokiem 1450 a 1460². Był już zatem, według ówczesnych standardów, w bardzo podeszłym wieku. Nie zawarł związku małżeńskiego i nie miał potomstwa. Stąd też nieuchronna perspektywa wygaśnięcia pierwotnej dynastii książęcej oraz prośby miejscowych stanów skłoniły Jana do wydania w Opolu w dniu Narodzin Marii, czyli 8 września 1531 r., przywileju, w którym sformułowano i spisano ich szczególne wolności, łaski i prawa (*zvláštné svobody, milostí a právo; besondere Freyheiten, Begnadungen und Rechte*)³. Został on formalnie potwierdzony przez króla Czech Ferdynanda I

---

¹ Oryginał tego przywileju konfirmacyjnego sporządzono w języku czeskim, a transumpt jego niemieckiego tłumaczenia z 9 IX 1757 r. opublikował J.E. Böhme, *Diplomatische Beyträge zur Untersuchung der Schlesischen Rechte und Geschichte*, cz. IV, Berlin 1772, s. 169–170.

² K. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich*, t. III, Wrocław 1977, s. 111–112. Zmarł 27 III 1532 r.

³ Oryginał tego przywileju, sporządzony w języku czeskim, nie był znany już na początku XX w. Jego czeski tekst, na podstawie widymatu burmistrza i rady miejskiej Opawy z 17 IV 1559 r., opublikował J. Kapras, *Veliké privilegium knížetství opolsko-ratibořského*, Sborník věd právnických a státních, R. XII, z. 3–4, Praha 1912, nadbitka z nakładu własnego autora, s. 1–20. Dysponujemy

dopiero w rezultacie przejścia w bezpośrednie władanie Księstwa Opolsko-Raciborskiego w 1556 r. Nastąpiło to w formie specjalnego przywileju konfirmacyjnego wydanego na zamku praskim w niedzielę przed świętem Matki Boskiej Gromnicznej, czyli 31 stycznia 1558 r., w którym tytułował się królem rzymskim, po wszystkie czasy pomnożycielem Rzeszy, królem węgierskim i czeskim oraz najwyższym księciem Śląska, a także księciem opolskim i raciborskim⁴. W przywileju z 1531 r. znalazły się, po raz pierwszy w tej części Śląska, przepisy regulujące organizację sądu ziemskiego, najważniejszej instytucji ustroju prawnego obok sejmiku ziemskiego. Celem niniejszego opracowania jest zatem przedstawienie ich treści oraz próba interpretacji w związku z pozostałymi przepisami tego przywileju i przywileju konfirmacyjnego z 1558 r.

We wstępnej części przywileju z 1531 r. na uwagę zasługuje głogówecka tytułatura Jana i używanie nazwy Księstwa Głogóweckiego, po Opolskim i przed Raciborskim. Wskazują one na występowanie w czasie wydawania tego przywileju formalnie nie dwóch księstw, jak zwykło się w literaturze przyjmować, ale trzech⁵. Jednakże w artykule 1 tego przywileju zostały wymienione ośrodki powiatów (*kraj, Creis*) i państw (*panstvo, Herrschaft*) podległych władzy księcia Jana przez przyporządkowanie ich dwóm księstwom, Opolskiemu (*knížeství Opolské, Fürstenthum Oppeln*) i Raciborskiemu (*knížeství Ratibožské, Fürstenthum Rattibor*)⁶. Do Księstwa Opolskiego zaliczono: Opole, Głogówek (*Glogau*)⁷, Strzelce (*Strelitz*), Koźle (*Cosel*), Toszek (*Tost*), Gliwice (*Gleiwitz*), Olesno (*Ro-*

---

także niemieckim przekładem tego przywileju z 8 X 1757 r., który opublikował J.E. Böhme, *op. cit.*, cz. III, Berlin 1771, s. 1–11. W polskiej literaturze przedmiotu przywilej ten nie doczekał się monograficznego opracowania, a występujące w niej wzmianki o nim są fragmentaryczne i bałamutne. Por. np. Z. Boras, *Szkiec z dziejów Opolszczyzny*, Poznań 1961, s. 58 i n., oraz *Książęta piastowscy Śląska*, Katowice 1974, s. 331–334; S. Baldy, *Księstwo opolskie za czasów Jana Dobrego*, Opole 1998, s. 22–23; T. Sadowski, *Książęta opolscy i ich państwo*, Wrocław 2000, s. 192–193; J. Horwat, *Księstwo Opolskie i jego podziały do 1532 r. Książęta – miasta – kościoł – urzędy – własność prywatna*, Rzeszów 2002, s. 262. Spośród najważniejszych instytucji ustrojowych Księstwa Opolsko-Raciborskiego monograficznego opracowania doczekał się tylko sejmik ziemski, jednak w okresie późniejszym: M. Hatałska, *Sejmik księstwa opolsko-raciborskiego w latach 1564–1742*, Wrocław 1979.

⁴ Przywilej ten został wkomponowany w charakterystyczny dla tych czasów sposób w tekst przywileju księcia Jana i opublikowany w wersji czeskiej i niemieckiej (J. Kapras i J.E. Böhme).

⁵ Powstanie Księstwa Głogóweckiego jest związane z podziałem powstałego w 1313 r. Księstwa Niemodlińskiego, które w 1327 r. obejmowało Niemodlin, Głogówek, Białą i Strzeleczyki wraz z powiatami, a w 1337 r. powiększyło się jeszcze o Prudnik. W 1383 r. w wyniku działu spadkowego między Piastami opolskimi zostało podzielone na dwie części. Południowa z Głogówkiem, jako stołecznym ośrodkiem, przypadła Władysławowi Opolczykowi, a po jego śmierci w 1401 r. jego żonie Ofce jako pani wiennej. Po jej śmierci przypadła księżtom opolskim: Bolesławowi IV i V, Mikołajowi I i następnie jego synom.

⁶ Numerację artykułów, niewystępującą w czeskim oryginale oraz w jego czeskich i niemieckich odpisach, oparłem na publikacji J. Kaprasa.

⁷ W celu odróżnienia od dolnośląskiego Głogowa (*Gross Glogau*) stosowano także inne nazwy: *Ober Glogau, Obriste Glogaw, Klein Glogau, Wenigen Glogaw*.

senberg), Lubliniec (*Lublenetz*), Białą (*Ziültz*), Prudnik (*Neustadt*)⁸ i Niemodlin (*Falckenberg*), natomiast do Raciborskiego: Racibórz, Żory (*Sohrau*) i Rybnik (*Ribnick*). Zgodnie z tym artykułem władztwo Jana II Dobrego składało się odtąd tylko z dwóch księstw, z których pierwsze obejmowało 11, a drugie 3, czyli w sumie 14 jednostek terytorialnych (powiatów i państw). W związku z tym wyliczeniem sformułowano także zasadę ich nierozdzielności, zarówno w formie sprzedaży, zastawu, darowizny, jak i oddzielenia w jakikolwiek inny sposób. Artykuł ten ponadto stanowił, że mieszkańcy i powiaty (*obywatele a krajové, Innwohner und Creise*), czyli stany obu księstw jednomyślnie uzgodniły, że po zapłacie kwoty, której ma dokonać król Czech albo jego dziedzice na podstawie umowy zawartej z margrabią brandenburskim jako panem zastawnym (*pán zástavní, Pfand=Herr*), po śmierci Jana jego poddani, księstwa i państwa mają przyspaść Królewskiej Kameronerze (*komora královská, Königl. Cammer*) i Koronie Czech (*koruna Česka, Cron Böhheimb*) jako jej „nierozdzielny członek” na wieczne czasy, z zachowaniem ich przywilejów (*vysady, Außatzungen*) i wolności.

W kolejnych artykułach (2–9) przywilej regulował kwestie składania przez poddanych hołdu, książęcych nadań nieruchomości ziemskich, nabywania nieruchomości ziemskich na prawie rycerskim przez miasta i mieszczan, odbywania służby wojskowej poza granicami księstw i całego Śląska, świadczeń podatkowych na rzecz księcia i jego sukcesorów oraz powoływania starosty ziemskiego (*hejtman zemský, Landes=Hauptmann*).

Dopiero w artykule 10 znalazły się przepisy dotyczące sądu ziemskiego. Na uwagę zasługuje fakt nazwania go w wersji czeskiej sądem (*soud*), natomiast w niemieckim tłumaczeniu prawem ziemskim (*Land=Recht*) lub krótko prawem. Wynikało to, jak się wydaje, z uznawania prawotwórczej roli sądu i z poglądu, że reguły postępowania funkcjonujące w jakiejś społeczności nabierają charakteru obowiązującego prawa dopiero od momentu ferowania na ich podstawie konkretnych wyroków. W celu uniknięcia związanych z tym nieporozumień będą używał pojęcia sądu i prawa w dzisiejszym ich rozumieniu. Artykuł ten rozpoczyna nieco zaskakujące zobowiązanie wystawcy przywileju, że zarówno on sam, jak i jego następcy oraz ich urzędnicy nie będą używali przemocy wobec poddanych, którzy wyrażą wolę odwołania się w kwestiach spornych do sądu lub do sądowego wyroku. W sformułowaniach tych została wyrażona fundamentalna zasada nietykalności osobistej i majątkowej. Warunkiem jej realizacji było oczywiście należyte funkcjonowanie sądów i wolny do nich dostęp każdego poddanego. Niewątpliwie z tego powodu książę zobowiązał się solennie do obsadzenia sądu (w niemieckim tłumaczeniu: ziemskiego) wybranymi czcigodnymi osobami rycerskiego pochodzenia (*rytížstvo, Rittermäßige*), które mogły pełnić te funkcje po złożeniu hołdu księciu. Zobowiązani oni byli do wysłuchania skargi (*žaloba, Klage*) i odpowiedzi na nią stron sporu (*odpor, Gegen=Antwort*) oraz do wypowiedzi, co uważają za prawo, czyli do sformułowania sentencji wyroku. Książę w imieniu własnym

⁸ Także *Wogendrosel*.

i następców zobowiązywał się do podporządkowania takiemu wyrokowi i nakazywał to samo innym stronom, powołując się na taki porządek i praktykę w innych księstwach ziemi śląskiej (*země Slezska, Schlesisches Land*). Została tu zatem sformułowana zasada podporządkowania wyrokom sądowym wszystkich mieszkańców Księstwa Opolskiego i Raciborskiego, łącznie z książętami.

W następnym artykule książę nałożył na swoich następców oraz inne osoby, bez względu na ich stan, obowiązek skarżenia mieszkańców obu księstw wyłącznie przed powołanym w nich sądem (ziemskim). Odpowiednio poddani tych księstw uzyskali prawo odpowiadania na takie skargi tylko przed tym sądem. W takiej regulacji znalazła odbicie znana prawu rzymskiemu zasada *actor sequitur forum rei*.

W kolejnych artykułach (12–17) pomieszczone zostały przepisy regulujące materie niezwiązane bezpośrednio z funkcjonowaniem sądu ziemskiego. Dotyczyły one w kolejności: wspólnej chorągwi księstw i pieczęci, taksy kancelaryjnej i samej kancelarii księstw, zasad przechowywania i używania wspomnianej pieczęci, wolnych targów w miastach, myt i ceł pobieranych od czynszowników.

Dopiero po nich pojawił się znowu artykuł dotyczący wymiaru sprawiedliwości, ale tylko wobec osób podlegających zwierzchnictwu pana gruntowego. Zawarte w nim przepisy formułowały zasadę nietykalności ludzi poddanych pana wbrew prawu i porządkowi przez innych ludzi. Osoba zamierzająca obwinąć poddanego musiała złożyć stosowną skargę do jego pana, który był zobowiązany wymierzyć sprawiedliwość za pośrednictwem swoich ludzi w ściśle określonym terminie, tj. dwóch tygodni. Niedotrzymanie tego terminu przez pana dawało każdemu mieszkańcowi miasta prawo do pociągnięcia takiego poddanego pańskiego do odpowiedzialności przed sądem miejskim, ale tylko za długi. Celem tego artykułu było zapewnienie wymiaru sprawiedliwości w określonym terminie osobom mającym roszczenie wobec poddanych ziemianina.

Następne dwa artykuły (19–20) zostały poświęcone dziedziczeniu rycerskich majątków ziemskich przez córki i opiece nad osieroconymi dziećmi rycerskiego stanu. Sprawy związane z opieką nad takimi sierotami i dziedziczeniem po ich śmierci przywilej powierzał pieczy tzw. urzędu książęcego (*úřad náš, Officium*), zwanego później rządem lub rejencją (*Regierung*), oraz sądu ziemskiego (*právo zemské, Recht des Landes*). Sposób realizacji tej pieczy przez sąd ziemski nie został jednak sprecyzowany. O doniosłości tego problemu świadczy obarczenie odpowiedzialnością za zgodne z prawem zachowania członków rodziny i opiekunów wobec sierot najwyższego organu książęcego o charakterze administracyjnym oraz najwyższej instancji sądowej prawa ziemskiego.

Kolejny artykuł zawierał przepisy regulujące odpowiedzialność osób stanu rycerskiego (*rytířský člověk, obyvatel zemský, Rittermäßige Persohn*) za czyny popełnione w mieście, zagrożone karą lub grzywną (*pokuta a trest, Strafe und Buße*), w tym także karą na gardle. Formułowały one zaraz na wstępie zasadę, że mieszczanie nie mogą z całą surowością prawa wystąpić przeciwko takiej osobie, lecz

są zobowiązani w takiej sytuacji tylko do przyjęcia od obwinionego stosownego ślubowania (*závazek, Gelübde*) albo ustanowienia nad nim straży (*vazba, Wache*) oraz niezwłocznego powiadomienia o tym zdarzeniu starosty ziemskiego. Starosta miał obowiązek wysłania do miasta specjalnej komisji składającej się z zaprzysiężonych i bezstronnych osób, w której skład wchodziło sześciu starszych rycerstwa (*strašich z rytižstva, Aeltesten von der Ritterschafft*), czyli później tzw. starszych ziemskich (*Landeseltesten*), oraz dwóch mieszczan. Ich zadaniem miało być wysłuchanie relacji o przebiegu całego zdarzenia i wezwanie obwinionego. Jeśli z tego swoistego przesłuchania wynikało, że obwiniony jest niewinny i może udowodnić swoją niewinność, wówczas należało go zwolnić ze złożonego ślubowania albo z ustanowionej nad nim straży. Jeśli natomiast z przeprowadzonego przesłuchania wynikało, że obwiniony popełnił przestępstwo zagrożone karą gardła, tj. umyślne morderstwo, rabunek itp., to po takim rozpoznaniu miał zostać poddany jurysdykcji sądu miejskiego w celu skutecznego wymierzenia sprawiedliwości⁹. Przepisy te formułowały wyjątek od zasady odpowiedzialności karnej rycerstwa przed sądem ziemskim, ze względu na miejsce popełnienia czynu przestępnego i jego niewątpliwy charakter.

Po tym artykule następuje sekwencja kilku następnych (22–27), które regulują wprost funkcjonowanie sądu ziemskiego i ustroju sądowego księstw. Rozpoczyna ją artykuł, w którym książę, powołując się na pokorną prośbę swoich poddanych – sformułowaną zapewne na sejmiku ziemskim – stwierdza wielką potrzebę ustanowienia wszystkim swoim poddanym w księstwach i państwach ustroju sądów (*súdove zžizeni, einige Rechte*). W związku z tym postanowił im nadać na wieczne czasy następujący porządek prawa i sądy (*žád práva a sody; Ordnungen, Rechte und Instantzien*). Ponieważ zgodnie z poprzednimi nadaniami i zwyczajami każdy powiat ma zachować swoje prawa, od których nie można się odwoływać (*strhovat, provociren*) ani do Magdeburga, ani do innego sądu, lecz tylko do tutejszego utworzonego wyższego sądu ziemskiego (*soud vrchní, Ober=Landrecht*), postanowiono, że będzie się on zbierał dwa razy w roku, pierwszy raz w Opolu i drugi w Raciborzu. Wynika stąd, że w każdym z czterestu powiatów funkcjonowały od dawna sądy powiatowe, od których nie można się było odwoływać do wyższych instancji sądowych zarówno w Księstwie Opolskim, jak i Raciborskim oraz w innych częściach Śląska i poza Śląskiem. Zakaz odwoływania się do Magdeburga wskazuje na występującą w praktyce tendencję do odwoływania się do tego sądu od wyroków powiatowych sądów ziemskich, które przez analogię do utworzonego wyższego sądu ziemskiego można nazwać niższymi sądami ziemskimi. Na uwagę zasługuje fakt, że zakaz taki w skali ogólnos Śląskiej został sformułowany nieco później, mianowicie w 1548 r. w związku z utworzeniem Izby Apelacyjnej w Pradze jako najwyższej instancji

⁹ Zasada ta została już wyrażona wcześniej w przywileju Jana II Dobrego dla miasta Koźła z 15 września 1511 r. (*Archív Český čili Staré Písemné Památky České i Moravské*, wyd. F. Palacký, Díl II, Praha 1842, nr 8, s. 400–401).

apelacyjnej dla krajów Korony św. Wacława, czyli Królestwa Czech w szerokim znaczeniu¹⁰.

Artykuł 23 regulował dokładniej terminy sesji wyższego sądu ziemskiego oraz jego instancyjne usytuowanie. W Opolu sesja sądowa (*sjezd*) miała się zaczynać w niedzielę po środzie popielcowej, czyli w niedzielę *Invocavit*, tj. 8 lutego – 14 marca i nazajutrz słuchanie stron, w Raciborzu zaś w dniu św. Bartłomieja, tj. 24 sierpnia i słuchanie stron też nazajutrz. Zatem najwcześniej zaczynała się sesja w Opolu, w ruchomym terminie wiosennym, natomiast w Raciborzu w stałym terminie letnim. Słuchanie stron zaczynało się wczesnym rankiem. Na tych sesjach wyższy sąd ziemski miał rozstrzygać odwołania od niższych sądów powiatowych. Powtórzono w następnym artykule zasadę, że niezadowolona z wyroku sądu niższego strona mogła się odwołać nie do sądu w Magdeburgu, lecz tylko do sądu wyższego (ziemskiego). Strony zostały wyraźnie zobowiązane do akceptacji tego wyroku, bez względu na to, czy były cudzoziemcami, czy tuziemcami, pod zagrożeniem nieokreśloną karą nakładaną przez sędziów. Wyrok wyższego sądu ziemskiego miał zatem charakter ostateczny, od którego nie przewidywano odwołania nawet do samego księcia i jego seniora, którym był król czeski.

Artykuł 25 regulował skład sądu ziemskiego. Nazwano go tu wielkim sądem albo wielkim sądem ziemskim (*veliký soud, großes Land-Recht*), który miało tworzyć dwunastu sędziów i starosta (starosta ziemski). Wszyscy zobowiązani byli do złożenia specjalnej przysięgi przed podjęciem swoich funkcji. Nie mieli prawa do urlopowania się bez ważnej przyczyny. Jeśli taka przyczyna wystąpiła, wówczas starosta ziemski wraz z pozostałymi sędziami zobowiązany był do wyboru innej osoby i dopiero wtedy można było przystąpić do zagajenia sądu. Widać w tym dążenie do zapewnienia pełnego składu kolegium sędziowskiego. Uwagę w tych przepisach zwraca charakterystyczna dychotomiczność jego składu. Na pierwszym miejscu wymieniono sędziów, czyli czynnik stanowy, jednak nie określono dokładnie ich przynależności stanowej. W związku z tym nie wiadomo wprost, z jakiego stanu pochodzili. Ma to o tyle znaczenie, że w społeczeństwie tych księstw uformowały się ostatecznie cztery uprzywilejowane stany: panów, prałatów, rycerstwa i miast królewskich. Wstęp do przywileju księcia Jana wymienił stany tych księstw w następującej kolejności: „wielebni prałaci” (*velební prelatí, Würdige Prälaten*), „urodzeni panowie” (*urozené páni, Wohlgeborne Herren*), „mężni rycerze” (*stateční rytíři, Edle Rittern*), „zacni panosze” (*slovutní panoši, Ehrenveste Männer*) i „przezorne miasta” (*opatrní města, Vorsichtige*

¹⁰ W znaczeniu wąskim Królestwo Czech obejmowało tylko same Czechy, bez Moraw, Łużyc i Śląska. Sąd ten doczekał się kilku monografii: J.C. Auersberg, *Geschichte des königlichen böhmischen Appellationsgerichtes*, t. I–III, Prag 1805–1806; J.F. Schmidt, *Monographie des kais. königlichen Böhmischen Appellations-Gerichtes seit dessen Errichtung als Appellationskammer in dem Jahre 1548 bis zu dessen im Jahre 1850 erfolgter Umwandlung in das kais. kön. Oberlandesgericht des zu dem constitutionellen Kaiserthume Oesterreich gehörigen Kronlandes Böhmen*, Prag 1850; V. Zdeněk, *Dějiny král. appelačního soudu na hradě pražském, nyní vrchního soudu v Praze od roku 1548–1933*, Praha 1933.

Städte). Panosze, w świetle tej hierarchii, jawią się jako najniższa grupa szlachty, być może tożsamy z manami, czyli lennikami. W jego zakończeniu, informując o miejscu i dacie jego wydania, powołano się na obecność przy tym akcie książąt oleśnickich i ziebickich oraz „mężnych rycerzy, urodzonych włodyków” (*stateční rytíři, urozené vladyky; Edle Ritter, auch Landleute*). Biorąc pod uwagę predykat przyporządkowany włodykom, identyczny jak w odniesieniu do panów, można sądzić, że terminy „panowie” i „włodycy” to synonimy. Tłumaczenie niemieckie jest oczywiście bałamutne. Królewska konfirmacja tego przywileju z 1558 r. wymieniła natomiast we wstępie tylko panów, prałatów i rycerstwo, przy tym panów przed prałatami. Pomija zatem, zapewne w pełni świadomie, panoszy i miasta. Powstaje więc szereg wątpliwości, czy w składzie sędziów stosowano jakiś klucz stanowy, czy sędziowie reprezentowali tylko stany ziemskie w całości, czy może także albo tylko korporacje stanowe poszczególnych powiatów według nieznanego klucza. Zastanawia też ściśle określona liczba sędziów, co może być wyrazem zastosowania terytorialnego klucza¹¹ albo odwzorowaniem biblijnej predylekcji do liczby 12¹². Wchodzący w skład sądu starosta ziemski reprezentował natomiast książęcy majestat. Urzędowi temu został poświęcony wcześniejszy artykuł 9. Zobowiązywał on następców księcia Jana, czyli książąt opolskich i raciborskich, do ustanowienia starosty ziemskiego w przypadku, gdy wraz ze swoim dworem (*dvor, Hofstatt*) nie będą przebywali w tych księstwach. Piastunem tego urzędu mogła zostać tylko osoba stanu rycerskiego, ciesząca się czcią i osiadła w ziemi. Osoba nieosiadła w księstwach mogła być mianowana starostą (bez przymiotnika: ziemski), jednak pod warunkiem że przed objęciem tego urzędu złoży poddanym księcia przysięgę, w której zobowiąże się do przestrzegania wszystkich ich praw i wolności podczas jego sprawowania. W świetle tych przepisów starosta ziemski i starosta jawią się jako urzędnicy książęcy, ale o ograniczonym przez stany ziemskie zakresie władzy.

Przepis artykułu 26 nadał sądowi ziemskiemu bardzo istotne uprawnienie. Stanowił on bowiem, że wielki sąd ziemski (*soud velký, grosses Land=Recht*) może „poprawiać, powiększać i pomniejszać” prawo (ziemian), rozumiane tu zapewne jako prawo sądowe, ale tylko za zgodą wszystkich stanów. Pod warunkiem, że przyniesie to pożytek i będzie służyć każdemu biednemu i bogatemu (*chudý i bohatý*) jakiegokolwiek stanu w uzyskaniu sprawiedliwości, bez sprzeciwu innych (*bez odporosti, ohne Wiederrede*). Taką zgodę stany zwyczajowo wyrażały, choć przywilej o tym milczy, na sejmiku ziemskim. W praktyce, jak się można domyślać, wielki sąd ziemski korzystał z tego uprawnienia w trakcie

¹¹ Wydaje się, że – pomimo utrzymywania się jeszcze w tym czasie formalnego podziału Księstwa Raciborskiego na trzy powiaty (*weichbilty*) – funkcjonował tu już tylko jeden sąd ziemski z siedzibą w Raciborzu. W połowie XVI w. powiaty żorski i rybnicki już nie istniały, ponieważ zostały wcielone do raciborskiego.

¹² Symbolizowała ona m.in. osąd i sprawiedliwość. W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 2007, t. VI, s. 73.

sejsji sejmiku ziemskiego. Przywilej akceptował zatem dawną, jak się wydaje słowiańską, praktykę swoistego współdziałania dwóch odrębnych instytucji, sądu i sejmiku. Polegało ono na wykonywaniu funkcji jurysdykcyjnej przez odrębną organizacyjnie organ sądowy, w miejscu i w czasie odbywania sejmiku jako powszechnego zgromadzenia politycznego, co usprawniało jego działalność, oraz na przygotowywaniu projektów zmian w prawie sądowym przez sąd, które dla swojej ważności wymagały uchwały sejmikowej. Niezrozumienie tych relacji prowadzi współcześnie do wielu nieporozumień, np. do twierdzenia, że sejmik był organem zarówno ustawodawczym, jak i sądowym oraz że dawniej funkcji tych nie rozgraniczano.

Artykuł 27 regulował kwestię obwiniania księcia, jego następców albo jego starosty przez adresatów tego przywileju. Stanowił on, że w takiej sytuacji są oni zobowiązani do stawienia się przed wspomnianym sądem i podporządkowania się prawom, które z łaski zostały przez nich nadane. A więc opolsko-raciborski sąd ziemski był także właściwy w przypadku występowania mieszkańca tych księstw w roli powoda, nawet jeśli pozwanym był król rzymski, król Czech, wyższy książę w Śląsku (*nejvyšší kníže Slezské, Obrister Hertzog in Schlesien*) oraz książę opolski i raciborski.

Uwagę zwraca fakt, że przepisy tych dwóch ostatnich artykułów zmodyfikował w charakterystyczny sposób przywilej konfirmacyjny króla rzymskiego i czeskiego Ferdynanda I z 31 stycznia 1558 r. W odniesieniu do procedury dokonywania zmian w prawie stanowił, że jeśli starosta ziemski (*hejtman náš vrchní, Unser Landes=Hauptmann*), sędziowie ziemscy oraz stany Księstw Opolskiego i Raciborskiego zechcą z powodu jakiejś potrzeby poszerzyć albo pomniejszyć swoje prawa, może to nastąpić tylko za pozwoleniem i wolą aktualnego króla i przyszłych królów Czech oraz książąt opolskich i raciborskich. Przepis ten uzależnił zatem zmiany w prawie od zgody króla Czech jako księcia opolskiego i raciborskiego. W porównaniu z regulacją przywileju z 1531 r. było to wyraźne ograniczenie prawodawczej władzy stanów opolsko-raciborskich. Natomiast w kwestii obwiniania przez mieszkańców wspomnianych księstw króla czeskiego i jego następców, jako książąt opolskich i raciborskich, oraz starosty ziemskiego przed sądami (w wersji niemieckiej: sądem) stanowił, że może ono dotyczyć tylko spraw gruntu, majątku (*statek*), długu i pieniędzy w tych księstwach. Pozwanego przed sąd w takich sprawach króla i księcia miał reprezentować prokurator, natomiast starosta ziemski (starosta zwierzchni) musiał się stawić osobiście albo za pośrednictwem pełnomocnika (*zmocnénec, Gevollmächtigte*). Nastąpiło w ten sposób przedmiotowe ograniczenie spraw, przez ich enumeratywne wyliczenie, w których król Czech albo starosta ziemski występowali w roli powoda przed sądami Księstwa Opolsko-Raciborskiego. Ponadto osoba monarchy została zwolniona od, zapewne obowiązku, osobistego stawiennictwa w sądzie i ustanowiono obligatoryjne jej zastępstwo przez prokuratora. Starosta ziemski miał wybór co do sposobu jawienia się przed sądem. Te

regulacje były również przejawem ograniczenia praw stanowych i tym samym wzmocnienia praw monarszego majestatu w Księstwie Opolsko-Raciborskim.

* * *

Przywilej księcia Jana II Dobrego z 1531 r., ze względu na różnorodność uregulowanych w nim materii, należy do najważniejszych tego rodzaju aktów prawnych wydanych przez opolskich Piastów. Koncentruje się na ustroju prawnym stanów ziemskich, czyli ziemian, a więc głównie szlachty. W związku z tym zaskakuje w nim brak artykułu o sejmiku ziemskim jako organie wyrażającym najpełniej polityczne znaczenie korporacji ziemian Księstwa Opolsko-Raciborskiego. Można to wytłumaczyć tylko ugruntowaną i niekwestionowaną pozycją tego organu, trwale zakorzoną w systemie politycznym i prawnym tego terytorium, i być może niechęcią samych stanów do krępowania go jakimikolwiek regulacjami prawnymi. Z tego powodu pierwszoplanowym zbiorowym organem korporacji ziemian jawi się w świetle przepisów tego przywileju sąd ziemski tego księstwa, a najważniejszymi jej urzędnikami sędziowie ziemscy. Sąd ziemski księstwa został utworzony, jak się wydaje, bezpośrednio na podstawie tego przywileju w odpowiedzi na spontaniczną praktykę odwoływania się od wyroków powiatowych sądów ziemskich do pozaśląskiej instancji sądowej usytuowanej w saskim Magdeburgu. Sąd ławniczy w Magdeburgu był właściwy w sprawach dóbr alodialnych, które dominowały w Księstwie Opolsko-Raciborskim, co wyjaśnia jego wybór przez ziemian opolsko-raciborskich. Podstawą jego opinii i wyroków było zapewne saskie prawo ziemskie (*Landrecht*) spisane w Zwierciadle Saskim (*Speculum Saxonum, Sachsenspiegel*), choć odnosiły się one do dóbr alodialnych prawa polskiego, które przecież funkcjonowało tutaj jeszcze w XVIII w.¹³ Utworzenie w jego miejsce sądu ziemskiego można interpretować jako podkreślenie suwerenności sądowniczej Księstwa Opolsko-Raciborskiego, powstrzymanie infiltracji prawa saskiego do pierwotnego polskiego prawa ziemskiego oraz zapewnienie możliwości odwoływania się od wyroków powiatowych sądów ziemskich jako sądów pierwszej instancji do miejscowego wyższego sądu ziemskiego jako centralnej instancji ostatecznej. Sąd ziemski księstwa był także pierwszą instancją w niektórych sprawach cywilnych i w sprawach karnych. W sprawach karnych wyjątkiem od zasady domniemania kompetencji sądu ziemskiego było tylko niewątpliwe popełnienie przestępstwa w mieście. W sprawach cywilnych sprawował m.in. nadzór (wraz z urzędem książęcym) nad sierotami. Jego właściwość osobowa obejmowała ziemian, tj. panów i rycerstwo, oraz prałatów i miasta z tytułu

¹³ C. Schiffordegerus, *Tractatus de jure et jurisdictione Silesiorum*, Bresalu 1717, s. 7–8: *Nam si quis Ordinationem Provinzialem, Ducatus Oppoliensis et Ratiboriensis inspexerit, que [...] Ao 1562 inscripturam redacta est, certo inveniet in illo Ducatu, non obscuras Juris Polonici esse reliquias.*

posiadania nieruchomości ziemskich na prawie rycerskim (ziemskim). Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że był on również właściwym forum dla księcia opolsko-raciborskiego w pierwszej i zarazem ostatniej instancji. Sprowadzało to księcia w istocie do pozycji pierwszego współziemianina, a ze względu na stosunek do ziemiańskich sierot do pozycji ojca. Sugeruje to funkcjonowanie w Księstwie Opolsko-Raciborskim ustroju politycznego opartego na paternalistycznej wspólnocie ziemian. Sugestia ta znajduje potwierdzenie w roli sądu ziemskiego i sejmiku ziemskiego księstwa w tworzeniu prawa. Sędziowie w sądzie ziemskim jawią się jako grupa inicjująca zmiany w prawie sądowym, opracowująca projekty tych zmian i przedkładająca je na sejmiku ziemskim, którego uchwała nadawała im moc obowiązującą.

Das Landrecht des Herzogtums Oppeln-Ratibor im Lichte des Privilegs aus dem Jahre 1531

Zusammenfassung

Der Autor analysiert die Bestimmungen des von Johannes II. dem Guten, des letzten Piastherzogs von Oppeln-Ratibor, den Landständen des Herzogtums am 8. September 1531 erteilten Privilegs, die das aufgrund dessen errichtete Obere Landgericht betreffen. Auf diese Weise entstand das zweinstanzielle Gerichtssystem, dessen Grundlage bereits seit langem die Kreislandgerichte bildeten. Dies waren Gerichte des Landrechts, das aus dem früheren polnischen Recht hervorgegangen ist. Sie waren mit Adeligen besetzt und für die Grundbesitzer, d.h. die Herren und Ritter sowie die Prälaten und Städte mit Grundbesitz nach dem Landrecht zuständig. Bemerkenswert ist die Tatsache, dass der Zivil- und wohl auch der Strafgerichtsbarkeit des Oberen Landgerichts auch der Herzog unterworfen war, sowohl als Kläger wie auch als Beklagter. Dies situierte ihn in der Rolle des ersten Mitgrundbesitzers, was einen paternalistischen Charakter der politischen Verbundenheit des Herzogs mit den untertänigen Grundherren suggeriert. Die Richter des Oberen Landgerichts spielten eine Hauptrolle im Prozess der Rechtsgestaltung im Herzogtum, sie initiierten die vorzunehmenden Änderungen, bereiteten die entsprechenden Projekte vor, die sie dann im Landtag vorstellten. Der approbierende Beschluss des Landtags erteilte ihnen die Gültigkeit. Dies erlaubt in den Richtern dieses Gerichtes eine Beamtengruppe zu sehen, die eine leitende Rolle nicht nur im Landtag, aber auch in der gesamten Korporation der Grundbesitzer des Herzogtums spielten.